

СИНЕСТЕЗІЯ ЯК ПРИНЦИП РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Савчин Г.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Синестезія осмислена з позицій соціально-філософського дискурсу з використанням потенціалу діалектики соціокультурного процесу. Обґрунтовано, що механізм синестезії криється у здатності уяви. З'ясовано, що синестезія, як специфічно розвинена чуттєва культура індивіда, не випадковість, а естетично схоплена, художньо усвідомлена необхідність. Показано, що зміст синестезії як принципу розвитку художньо-естетичної свідомості полягає у тому що, поняття синестезії відображає зміну способу відображення, способу уявлення, що містить можливість творчості.

Ключові слова: синестезія, свідомість, діяльність, діалектика, сприймання, уява.

Постановка проблеми. Сучасна наукова картина світу осмислює соціокультурну реальність як цілісну, здатну до саморозвитку, що формується на межі та у процесі перетворень природно-соціально-предметно-художніх феноменів. Стирання кордонів між об'єктом і суб'єктом, між реальністю і текстом, реальним і віртуальним стимулюють пошук автентичних дискурсів, що складає на сьогодні головне завдання соціально-філософських досліджень. Серед них варто відзначити розмаїтість дискурсів феномена синестезії як соціокультурного явища.

Термін «синестезія» походить від давньогрецького «aesthesia», що означає «чуття, відчуття». У поєднанні із «syn», що в давньогрецькій мові означало «з, сумісно», «aesthesia» утворює термін, який в етимологічному тлумаченні дає поняття «співчуття», «співвідчуття». У зв'язку з цим синестезія розуміється як сумісне чуття, одночасне відчуття.

Усвідомлюючи будь-яку реальність поза суб'єктом, людина виробляє уявлення про неї, і цей акт вироблення свідомого уявлення містить в собі всю таємницю свідомості й, зокрема, феномену синестезії. Дослідження феномена синестезії пов'язано перш за все з теоретичною розробкою загальної проблеми цілісності пізнання та діяльності (й предметно-практичної, й духовно-теоретичної).

Синестезія як здатність зосереджувати увагу на певних рисах дійсності, здатність активно аналізувати чуттєві факти органічно поєднана

зі здатністю висловлювати враження у понятті, у художньому образі, що стає необхідною опосередковуючою ланкою між неусвідомленим і свідомим, через яку чуттєві враження заломлюються і перетворюються на усвідомлені уявлення. Отримавши філософське осмислення, категорія синестезії як всезагальна форма перетворюється на активне знаряддя обробки нового чуттєво даного матеріалу, на спосіб перетворення споглядання й уявлення у поняття, в активні форми творчого освоєння світу.

На основі аналізу досліджень встановлено, що зміст синестезії науковці розуміють по-різному:

- у системі психолого-педагогічних наук – як єдність протилежностей сенсорних систем, як опосередковуючий «механізм», що трансформує зміст однієї модальності відчуттів у іншу (С.Л. Рубінштейн, О.Р. Лурія, С.В. Кравков, Б.Г. Ананьєв, Р.Г. Натадзе, С.В. Воронін, О.В. Болотова, О.О. Зеленина, П.В. Яншин, Г.О. Адашинська, А.В. Сидоров-Дорсо, Richard E. Cytowic, Gail Martino, Lawrence E. Marks, Simon Baron-Cohen та ін.);

- у системі лінгвістичних та мистецтвознавчих наук – як «механізм» трансформації міжчуттєвих сприймань у художній образ, як основу формотворень художнього стилю культурної епохи (М.Я. Сабанадзе, І.В. Арнольд, О.О. Залевська, А.А. Забіяко, Н.П. Коляденко, І.Л. Ванечкіна, Б.М. Галєєв, Н.П. Коляденко, Л.П. Прокоф'єва, К.Ю. Герлах, S. Krahl, J. Kurz та ін.);

у сфері філософського знання як соціокультурний феномен, що є виявом «сутнісних сил» людини, як тип взаємодії у системі чуттєвого відображення об'єктивної реальності, як культуру людської чуттєвості (Б.М. Галєєв, С.М. Холодинська, Л.Ф. Маловицька, О.В. Сарнавська, М.Л. Зайцева, С.В. Конанчук, та ін.).

Ми визначаємо синестезію як універсальний спосіб актуалізації культури людської чуттєвості у сфері мистецької творчості. Основою синестезії постають найвищі соціокультурні емоції та мисленнєві операції. Простір культури заданий її внутрішньою логікою як здатність розгортати смисли, як прояв роботи свідомості. Світ, що дається нашій свідомості, плинний. Ми бачимо світ єдиним, надаючи йому логіку мислення, логіку сенсу. Тут одне перетікає в інше: одне не збігається з іншим, не розчиняється у іншому, але і не відокремлене від нього. «Одне» й «інше» пов'язані. Думка дана нам як зв'язність. Ми осягаємо думку ще до того, як вона висловлена: ми відчуваємо її як зв'язність, як те, що має внутрішню логіку і що здатне розкритися, розгорнутися в послідовність категорій. Висловлену думку ми зв'язуємо з цим початковим відчуттям зв'язності, яким і є синестезія. Наголошено, що ми не можемо мислити природну зв'язність, ми можемо мислити тільки змінюваність. Плинність нам дана як абсолютне тло осмисленості, що розгортає для нас нашу свідомість. Цей матеріал відчуттів не виробляється нашою свідомістю; але це тло – зовсім не «світ». Щоб перетворитися в навколишній світ, воно повинно бути піддане роботі нашої свідомості. Впорядкування цієї різноманітності – функція нашої свідомості; виникнення зв'язної картини світу – результат її роботи. Питання в тому, як саме це здійснюється.

Мета статті полягає в осмисленні синестезії як критерія культури людської чуттєвості з позицій соціально-філософського дискурсу з використанням потенціалу діалектики соціокультурного процесу.

Виклад основного матеріалу. Синестезію варто зрозуміти з тієї ж самої основи, звідки виводяться і всі інші форми свідомості. Обґрунтованим способом свідомість можна пояснити тільки з практично-перетворювальної діяльності. Свідомість (вся робота людської суб'єктивності) є внутрішнім моментом предметно-перетворювальної, опосередкованої знаряддями праці діяльності. Виникнення і розвиток цієї діяльності є виникнення і розвиток свідомості. Відповідно, щоб зрозуміти свідомість, потрібно зрозуміти форму цієї діяльності і ту силу, що перетворює дійсність.

Але синестезія у всіх її трактуваннях виступає як безпосереднє знання, як інтуїція. Тому вона і лежить ніби поза свідомістю, що виникає тільки в актах протиріччя і його опосередкування. Синестезія позбавлена внутрішньої логічної форми, раціонально (логічно) осмислюється тільки її результат. Цей результат осмислюється тільки тому, що він включений в діяльність суб'єкта як практичне завдання і як суб'єктивний мотив. Логічна невизначеність і теоретична невиявленість суб'єктивного переходу від відомих передумов до того результату, який мислиться як результат синестезії, створює теоретичну проблему і для філософії, і для психології.

Синестезія мислиться як деякий рух суб'єктивності, який дає нове знання і нові ідеї, тобто як діяльність пізнавальна і як діяльність творча. Синестезія ніби не виявляє ознак процесуальності, а навпаки, безпосередньо і відразу дає нам знання, яке не представлене в жодних логічних схемах, проте містить певну достовірність. Але довести те, що вона містить у собі, виявляється неможливим. Таку форму знання визначають як особливу. Зведення її до чуттєвості або до раціональності не вирішує проблеми, а просто вказує на відсутність дієвої повноти форм розуму і почуттів, їхня розмежованість у пізнавальній і творчій діяльності.

Синестезії відмовляють у логічній природі саме тому, що в ній вбачається якась суб'єктивна сила, притаманна безпосередньо й лише окремому суб'єкту. І хоча ця здатність представлена як загальна форма, вважають, що її природа, її здатність не мають логічного пояснення.

Завдання полягає в тому, щоб звести цей феномен до наявних відомих форм роботи суб'єктивності, – зрозуміти ці форми, інтегруючи, вводячи в них інтуїтивні процеси. Необхідно знайти і теоретично виразити внутрішній зв'язок синестезії та логічного мислення.

Якщо людське мислення не може досягнути образ як інтегральну сукупність універсальних визначень людини, що живе у сфері уяви та виростає з відчуттів, то, можливо, справа в тому, що це мислення шукає джерело цих відчуттів не там, де це джерело насправді знаходиться.

Від споглядання чуттєвих явищ природи до власного Я такий образ невідомим способом утримує різноманітні визначення самої цієї дійсності, не поданий думкою, але представленої в різноманітних відчуттях.

Синестезія – особливий спосіб пізнання, який проявляється в тісному взаємозв'язку мислення і сприймання. За допомогою синестезії сприйняті явища у суб'єктивному світі людини набувають паралельних якостей у вигляді додаткових відчуттів або вражень, оскільки відбувається накладання в одночасному когнітивному акті різних за модальністю сприйняття. Синестезія як концентрована актуалізація чуттєвого сприяє цілісному сприйняттю внутрішньо суперечливого світу.

Поняття синестезії не варто розглядати як відволікання від чуттєвого розмаїття речей, як форму абстрактної загальності – загальне уявлення, яке фіксує однакове, властиве багатьом об'єктам споглядання. Поняття синестезії лише здається зовнішньою формою загальності, що заповнюється емпіричним матеріалом. Треба спростувати думку, за якою поняття синестезії і взагалі логічне розглядається як надбудоване над уявленням, що спирається на нього і черпає свій зміст, який безпосередньо доставляється органами почуттів з чуттєво сприйнятого середовища. Не результатом безпосередньо чуттєвого, не продуктом споглядання, уявлення є логічне поняття і, зокрема, поняття синестезії, а, як і саме чуттєве людини, логічне поняття синестезії є результатом суспільної практики.

Синестезію треба зрозуміти як таку форму сприйняття всезагального безпосередньо-чуттєвого людського змісту буття, як таку «вищу», специфічно художню форму роботи сприйняття,

що культивує розвинену форму творчої уяви, фантазії, інтуїції.

Цілісність художньо-естетичної свідомості органічно вміщує у собі комплексність і синтетичність ставлення до світу. Вона фіксується як: 1) результат, продукт духовного (ідеального) освоєння світу; 2) процес діяльності митця і сприймання мистецтва; 3) механізм творчості, духовної активності [4]. Принциповим началом генезису такої цілісності постає феномен синестезії. Не випадково І.Л. Ванечкіна і Б.М. Галєєв подають переклад слова «синестезія» не тільки як «співвідчуття», а й як «співуявлення». Синестезійне сприймання характеризується як чуттєво-образне, і здійснюється як певний зв'язок у цілісній полімодальній системі різнорідних сприймань [1].

Творчість не нав'язується зовні у вигляді зразка. Унікальна здатність творчості полягає у відкритті істини у вигляді діалектичних законів виявлення, утримання та вирішення внутрішніх протиріч. Синестезія і є такою формою суб'єктного, узагальненого пізнання та основою створення нових образів, уявлень та понять за допомогою творчої уяви. У цьому процесі важливу роль відіграє індивідуальний досвід та соціокультурний розвиток особистості. Продукти синестезії та уяви стають творами мистецтва, коли набувають вигляду чуттєвої реальності, відкритої для сприйняття і доступної для суб'єктивного переживання. У цьому полягає «культурно-історична місія мистецтва» (В.П. Іванов) [2, с. 81].

Розвинені форми синестезії та уяви залежать від умов життя людини у суспільстві і є культурно-історичним продуктом. В актах синестезійного сприйняття і продуктивної уяви актуалізується вся суспільна історія, оскільки синестезія і уява розвиваються як універсальна здатність людини, як уміння бачити світ у всьому розмаїтті предметів і їхніх якостей (Е.В. Ільєнков). Це дозволяє цілеспрямовано «бачити і чути» саме те і саме так, що в принципі залишається поза полем зору звичайної людини (не митця) або сприймається нею спрощено. Уява та синестезія нерозривно пов'язані одна з одною. Вони разом дозволяють людині надавати властивостей одним предметів іншим, «приписувати» функції або символи. Ця можливість скеровує людину на створення істотно нових образів і предметів.

Генезис предметного сприйняття, уяви і свідомості тісно пов'язані одне з одним. Свідомість неможлива без уяви, уява «організовує» сприйняття (чуттєвість). Разом вони стають основою творчої діяльності людини.

Теоретичне осмислення специфічно художніх форм роботи сприйняття, уяви, свідомості дозволяє розкрити конкретно-історичну сутність їхнього взаємозв'язку, а саме:

- синестезія як специфічно людське сприйняття навколишнього світу формується історично і отримує осмислену форму в художній діяльності;
- синестезія постає внутрішньо суперечливою єдністю протилежностей: чуттєво-безпосереднього змісту буття та емоційно-чуттєвої форми свідомості;
- синестезію слід мислити (розуміти) як інтегральну повноту діяльності мислячого Я, як багатство суб'єктивної культури, на підставі якої тільки і може сформуватися творча уява як універсальна здатність людини.

Отже, синестезія – чуттєво-образна «ланка», яка здійснює невидимий «перехід» від природної здібності індивіда щодо сприймання явищ навколишньої дійсності до творчої уяви. Підкреслимо, що внутрішню логіку такого «переходу» виявляє діалектика ідеального як принцип розвитку внутрішнього протиріччя соціокультурного процесу до його розв'язання у специфічно людських формах творчості, у суб'єктній діяльності суспільного індивіда. Унікальна здатність творчості полягає у відкритті істини у вигляді діалектичних законів виявлення, утримання та вирішення внутрішніх протиріч. Синестезія і є такою вихідною формою суб'єктного узагальненого пізнання та основою створення нових образів, уявлень та понять за допомогою творчої уяви.

Соціокультурний процес (як міра чуттєвої сприйнятливості людини) в діалектиці процесу становлення та своєрідності виявів феноменів чуттєвого (чуттєвої культури індивіда і суспільства) є вихідним для розуміння витоків культури людської чуттєвості. Соціокультурні ідеали істини, краси і добра стають суб'єктивними (суб'єктно-об'єктивними) ставленнями людини до дійсності, що формується в розвитку уявлень індивіда про прекрасне і потворне, комічне і трагічне, героїчне і нище. Діалектика соціокультурного процесу – це історичний (і практичний) процес переходу об'єктивності чуттєвого явища в суб'єктивний стан, самопочуття людини, своєрідне «до-оформлення» соціокультурного буття до рівня його завершення в людському переживанні та утвердженні. Тільки так соціокультурний процес може бути усвідомлений як закономірний, суперечливий процес. У цьому сенсі історичні формоутворення або видоутворення творчої діяльності (насамперед, мистецтва) дають різноманітність у розгортанні багатства чуттєвої культури людства, її певну типологію і тенденцію подальшого розвитку.

В кожному виді мистецтва сукупність притаманних йому синестезій утворює свою цілісність, яка системно відповідає модальним ознаками виду і цілісності світу. Однак вираз такої сприйнятливості потребує нових форм вияву історичної активності людини і не може бути обмежений єдиною формою соціокультурної практики – мистецтвом. Діяльність розвиненої уяви на підставі синестезії породжує новий продукт, новий образ, що набуває форми «ідеалу», тобто «краси». Розвинене почуття краси постає критерієм вільної реалізації мети, що виражає дійсну необхідність, а синестезія сприяє перетворенню індивідуума з пасивного об'єкта зовнішніх впливів у самодіяльного суб'єкта історичної дії, в творчу індивідуальність.

Синестезія і уява, тобто діяльність, що формує образи і потім змінюється, розвиваючи їх, вільна від влади штампів, народжує суб'єктивне почуття краси. Це почуття супроводжує акти дійсно вільного формування природи у реальній практиці, в уяві, фантазії, а потім, будучи розвиненим, постає суб'єктивним критерієм «вільної» діяльності. У ньому завжди наявна індивідуальна варіація тих проявів діяльності, які вже формалізовані, виражені в строго однозначних формулах. Водночас це індивідуальне відхилення, індивідуальна варіація загальних принципів зовсім не довільна. Індивіду-

альні зрушення в загальних, уже засвоєних і опитаних формах роботи уяви диктуються не «випадковістю», а загальною, сукупною, інтегральною картиною дійсності, тими загальними ідеями, які «літають в повітрі» і лише чекають людини, здатної їх вловити і висловити. Тобто синестезія як специфічно розвинена чуттєва культура індивіда – не випадковість, а усвідомлена необхідність, ще не виражена в строгому формалізмі поняття. Вона породжує загально значущий соціокультурний продукт у формі індивідуального зсуву в системі образів, створених попередньою діяльністю уяви. У вигляді «індивідуального» зсуву в колишніх нормах роботи уяви народжується нова, загальна норма організації її роботи. Причому в такому ухиленні, яке індивідуальне, але не довільне; яке є продуктом не особистої винахідливості, а особистого вміння чутливо схопити загальну необхідність, що назріла в організмі суспільного життя.

У всіх сферах людської діяльності (індивідуальної і суспільної) всякі нові, творчі надбання починаються зі специфічних особистих ініціатив, які випадають з розряду загальноприйнятого і є суто суб'єктивною діяльністю, поки з розвитком обставин якраз випадкове, суб'єктивне, самобутнє раптом виявляється об'єктивно ствердженим законом, правилом або загальною нормою. Художня творчість, розвиваючи почуття краси, формує і організовує здатність людської уяви в її найвищих і складних проявах, розвиває вміння з якоїсь деталі моментально вловлювати загальний зміст подій. Це внутрішня логіка взаємозв'язку частини і цілого. Почуття тут «піднімається» в загальну форму і утримує загальний зміст. Функція розрізнення і протиставлення, властива свідомості, протиставляє цю загальну форму собі самій у почутті одиничного індивіда. Загальне згортається в «точковість» Я. Те саме відбувається з мислячою

здатністю, яка виявляє себе як універсальна потенція поняття, розуміння. Збіг почуття і поняття в їх ідеальній формі і являють собою «точкову» тотальність, яка постає як *чуттєве і мисляче Я*. І тільки розвиток цих форм може призвести до адекватної самосвідомості. А тому і до розуміння інтуїтивної здатності і чуттєвості, і мислення. «...Форми, що організують роботу уяви, є продуктом такої ж тривалої «дистиляції», як і логічні форми, категорії логіки. У них виражений досвід роботи творчої уяви всіх минулих століть, всіх поколінь, на плечах яких виросла сучасна форма культури уяви» [3, с. 242]. У цьому випадку такою формою організації (діалектичною категорією), що відображає зміну способу формування й розвитку і чуттєвості, і мислення, постає синестезія.

Висновки. Методологічний потенціал діалектики соціокультурного процесу дозволив дослідити синестезію як своєрідне новоутворення у просторі суперечливої взаємодії сприйняття і уявлення, як форму організації самосвідомості індивіда.

Поняття синестезії – не форма, яка фіксує, а процес, що розкриває сутність, закономірність руху пізнання і перетворювання; осягає, а не зображає процес творення суб'єктивності в історичному саморозвитку. Воно розкриває проблему подолання розриву внутрішнього зв'язку (безпосередньої єдності світу) через осягнення внутрішньої суперечності явища синестезії та його сутності. Лише враховуючи суперечливість суспільної чуттєвої практики, її дійсну сутність в єдності протилежностей, де заперечення є своєрідним «поворотним пунктом» у розвитку, в русі поняття, можемо зрозуміти, усвідомити, теоретично виразити протилежність між поняттям «синестезія» і реальністю синестезійного сприйняття, розрив між самосвідомістю і дійсністю, діалектичну єдність як принцип розвитку художньо-естетичної свідомості.

Список літератури:

1. Галеев Б.М. Синестезия / Б.М. Галеев, И.Л. Ванечкина // Корневище О.А. Книга неклассической эстетики. – М.: ИФ РАН, 1999. – 302 с.
2. Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – искусство / В.П. Иванов. – К., «Наукова думка», 1977. – 250 с.
3. Искусство и творческая активность масс / Л.Т. Левчук, С.Н. Шангин; ред. А.А. Невзгляд. – К.: Вища школа, 1985. – 200 с.
4. Коляденко Н.П. Синестетичность музыкально-художественного сознания (на материале искусства XX века) : монография / Н.П. Коляденко. – Новосибирск: НГК (академия) имени М.И. Глинки, 2005. – 392 с.

Савчин Г.В.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

СИНЕСТЕЗИЯ КАК ПРИНЦИП РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация

Синестезия осмысленная с позиций социально-философского дискурса с использованием потенциала диалектики соціокультурного процесса. Обосновано, что механизм синестезии кроется в способности воображения. Выяснено, что синестезия, как специфически развитая чувственная культура индивида, не случайность, а эстетически схваченная, художественно осознанная необходимость. Показано, что содержание синестезии как принципа развития художественно-эстетического сознания заключается в том что, понятие синестезии отражает изменение способа отображения, способа представления, содержащий возможность творчества.

Ключевые слова: синестезия, сознание, деятельность, диалектика, восприятие, воображение.

Savchyn G.V.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

SYNESTHESIA AS THE PRINCIPLE OF ART AND AESTHETIC CONSCIOUSNESS

Summary

Synesthesia meaningful in terms of socio-philosophical discourse using the potential of the dialectic socio-cultural process. It is proved that the mechanism of synesthesia is the ability of imagination. Found that synesthesia as a specifically developed sensitive culture of the individual, not an accident, but aesthetically captured, artistically perceived necessity. It is shown that the contents of synesthesia as the principle of development of art and aesthetic consciousness is that the concept of synesthesia reflects the change of the display method, the method of submission that contains the possibility of creativity.

Keywords: synesthesia, the mind, the activity, the dialectic, perception, imagination.